

UOT 93/94

İKRAM AĞASIYEV

*AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun “Ümumi tarix” şöbəsinin
Baş elmi işçisi, tarix elmləri doktoru, professor, Azərbaycan
ikramagasiyev@mail.ru*

MƏHPARƏ TAJDEHİBONAB

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin “Ümumi tarix və tarixin tədrisinin
texnologiyaları” kafedrasının dissertantı, Azərbaycan
hazardenizi2020@mail.ru*

**MÜASİR DÖVRDƏ DÖVLƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRƏ
“TARIXİ YADDAŞ” AMİLİNİN TƏSİRİ
(AZƏRBAYCAN-RUSİYA VƏ RUSİYA-POLŞA MÜNASİBƏTLƏRİNİN
KOMPORATİV TƏHLİLİ ƏSASINDA)**

Açar sözlər: «tarixi yaddaş», Azərbaycan, Polşa, Rusiya, Katın, Xocalı faciəsi.

GİRİŞ. Müasir dövrdə dövlətlər arasında mövcud münasibətlərə və bu münasibətlərin perspektivinə təsir edən ən önəmli amillərdən biri də “tarixi yaddaş” amilidir.

Elmi ədəbiyyatda “tarixi yaddaş” anlayışının 30-dan artıq açıqlmaları var və onları təhlil edərək belə bir nəticəyə qəlmək olar ki, “tarixi yaddaş” tarixi təcrübə əsasında formalaşan keçmiş haqqında təsəvvürlər kompleksidir, keçmişin spesifik şəkildə qavranılması, şüurda, zehində şəkildə əks olunmasıdır, fərdin, sosial qrupun və bütövlükdə cəmiyyətin özünü eyniləşdirməsinin vacib elementlərindən biridir (23, s.10).

Bu anlayış elmi dövriyyədə həm də “sosial yaddaş”, “kollektiv yaddaş”, “mədəni yaddaş”, “fərdi yaddaş” və sair formalarda işlədilir. Əslində “tarixi yaddaş” və yaxud “sosial yaddaş” tarix elminin sosial funksiyalarından biridir ki, onun vasitəsilə şəxsiyyətin və cəmiyyətin həm identikliyi, həm də meylləri təyin olunur, formalaşır.

“Tarixi yaddaş” və yaxud “sosial yaddaş”, “kollektiv yaddaş” tədqiqat obyektini kimi araşdırmaçıların diqqətini nisbətən gec cəlb etmişdir və bu da onunla izah olunur ki, müasir dövrdə keçmişin qorunub saxlanması problemlərlə üzləşmirdi, çünki insanlar mühafizəkar, ətalətli həyat tərzini keçirdiklərindən və cəmiyyətdə dəyişikliklər çox ləng getdiyindən keçmiş həyat tərzinin, tarixi yaddaşın qorunması öz-

özünə təbii olaraq baş verirdi. Lakin XX əsdə ənənəvi həyat tərzinin dəyişməsi, meqapolislərin meydana gəlməsi və qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi “tarixi yaddaş”ın sosial hal kimi formalaşmasını, öyrənilməsini və təbliğini zəruri etmişdir.

Məsələnin **tarixşünaslığına** qısa nəzər salsaq bu problem Avropa tədqiqatçılarının diqqətini hələ XX əsrin əvvəllərindən cəlb etmişdir. “Tarixi yaddaş” məsələsinin ilk tədqiqatçıları kimi, sosioloq Moris Halbaksı (27), Qovard Şumanı (26), Aleyda Assmanı (2) və sairələrini göstərmək olar. Rusiyada “tarixi yaddaş” fenomeninin araşdırılması ilə hələ XX əsrin I yarısında L.Viqotskiy (5), A.Luriya (12), A.Leontyev (11) və başqaları məşğul olmuşlar. Müasir dövrdə Rusiyada A.O.Stolyarov (19;20), L.P.Repina (23), V.A.Şnirelman (24; 25) və s.bu məsələyə bir neçə əsər həsr etmişlər. Təqdim olunan məqalə mövzusunda yazılan ən dəyərli əsərlər rusiyalı araşdırmaçı A.O.Stolyarova məxsusdur [19;20]. A.O.Stolyarov Rusiya-Polşa münasibətlərində “tarixi yaddaş” amilinin təsirinə həsr etdiyi əsərlərində 1989-2009-cu illərdə Rusiya-Polşa siyasi diskursunda, Rusiya və SSRİ haqqında “tarixi yaddaş”ın təzahüründən, eyni zamanda göstərilən tarixi çərçivədə tarixi yaddaşın qarşılıqlı münasibətlərə təsiretmə mərhələlərini təhlil etmişdir. Göründüyü kimi, bu əsər apardığımız tədqiqatın bütün xono-

loji çərçivəsini əhatə etmir. Eyni zamanda, müəllifin əsərlərində Rusiya təəssübkeşliyi nəzərə çarpır. Müəllifin fikircə “tarixi yaddaş”la bağlı “mürəkkəb məsələləri” adətən daha çox Polşa tərəfi qaldırmışdır və onların inamsızlığı həmişə müəyyən gərginlik yaratmış və Rusiya - Polşa münasibətlərinin ümumi fonunu təyin etmişdir [20, s.348].

Azərbaycan tarixşünaslığına gəldikdə, təəsüf ki, “tarixi yaddaş” amilinin cəmiyyətin ictimai şüuruna, onun ideoloji əsaslarına, etnoslararası və dövlətlərarası münasibətlərə, o cümlədən Rusiya-Polşa və Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinə təsiri məsələsi tədqiq edilməmişdir və təqdim olunan məqaləni bu istiqamətdə ilk addım kimi qəbul etmək olar.

Mövzunun aktuallığı müasir dövrdə dövlətlərin daxili və xarici siyasətinə, siyasi liderlərin qəbul etdiyi qərarlara “tarixi yaddaş” amilinin önəmli təsiri ilə bağlıdır. Tarixi yaddaş həmçinin dövlətlərarası, xalqlararası münasibətlərin perspektivlərinə, gələcəyinə də önəmli təsir göstərməkdədir. Müqayisə üçün Rusiya-Polşa və Rusiya-Azərbaycan münasibətlərinin seçilməsi təsadüfi deyildir. Rusiyadan baxdıqda qərbdə yerləşən Polşa və cənubda yerləşən Azərbaycan tarixən Rusiya ilə uzun dövr qarşılıqlı münasibətlərdə olmuşlar və olmaqda davam edirlər. Yerləşdiyi coğrafi müxtəlifliyə baxmayaraq, Polşa və Azərbaycanın Rusiya ilə münasibətlər tarixində bir çox fərqli və oxşar cəhətlər vardır ki, bu da hər iki dövlətin və xalqın tarixi yaddaşında özünəməxsus izlər buraxmış, Rusiyaya xüsusi yanaşma formalaşdırmış, müasir dövrdə Polşa və Azərbaycanın xarici siyasət prioritetlərinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Əsas mətn. Rusiya-Azərbaycan və Rusiya - Polşa arasındakı münasibətlər uzun tarixi bir dövrü əhatə etməklə, həm də qeyri-stabilliyi və mürəkkəbliyi ilə xarakterizə olunur.

Rusiya-Azərbaycan münasibətlərinin tarixini araşdırdıqda aşağıdakı dövrləri qeydə almaq olar: 1) Azərbaycan dövlətlərinin şərq slavyanlarla və Rus dövləti ilə epizodik münasibətləri dövrü (X-XVII əsrlər); 2) Rusiyanın Azərbaycanı işğal etmək planlarının yaranması və hərbi təcavüz aktlarının həyata keçirilməsi (XVIII əsrin əvvəllərindən-1796-cı ilədək); 3) Çar Rusiyasının Şimali Azərbaycanı işğal etməsi və müstəmləkə dövrü (XIX əsrin əvvəllərindən

1918-ci ilədək); 4) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Rusiya ərazisində yaranan dövlətlərlə əlaqələri dövrü (1918-1920); 5) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Sovet Rusiyası tərəfindən işğalı və Azərbaycan Sovet rejimi dövründə (1920-1991); 6) SSRİ-nin dağılması, müstəqil Azərbaycanın Rusiya Federasiyası ilə əlaqələri dövrü (1991-2020).

Rusiya-Polşa münasibətlərinin tarixini təhlil edərək onu da 6 dövrə bölmək olar: 1) Polşanın və Rusun Şərqi Avropada hegemonluq uğrunda mübarizə dövrü (X əsrdən XVII əsrin sonunadək); 2) Rusiyanın Polşanı işğal etmək cəhdləri və təcavüzün artması dövrü (XVIII əsrin əvvəllərindən -1795-cı illər); 3) Polşa ərazilərinin bir hissəsinin Rusiya tərəfindən işğalı və Polşanın çar Rusiyasının tərkibində müstəmləkə dövrü (1795-1918-ci illər); 4) Polşanın müstəqilliyinin bərpası, SSRİ ilə mübarizə dövrü (1918-1945-ci illər); 5) Polşanın məhdud müstəqillik və SSRİ təsirində olduğu dövr (1945-1989-ci illər); 6) “Soyuq müharibə”nin başa çatması və SSRİ-nin dağılmasından sonra müstəqil Polşanın Rusiya Federasiyası ilə əlaqələri dövrü (1989-2022-ci illər).

Polşa və Azərbaycanın Rusiya ilə münasibətlər tarixinin mərhələlərinə diqqət yetirdikdə, onlar arasında elə də böyük fərqin olmadığını görürük. Nəinki tarixi xronologiya baxımından, hətta bu dövrlərdə baş vermiş hadisələrin məzmunu baxımından oxşarlıq nəzərə çarpır. Bu səbəbdən, adı çəkilən 3 dövlət arasında münasibətlərin xarakterinə kompleks şəkildə baxmaq daha münasib olardı.

Birinci dövrdə, yəni X-XVII əsrlərdə Azərbaycan-Rus əlaqələri fraqmentar xarakter daşmışdır. Slavyanların (rusların) Azərbaycan dövlətlərinə qarşı yürüşləri 909-cu ildən başlamış, bu qarətçi yürüşlər fasilələrlə sonrakı illərdə də davam etmişdir. Ruslar 914, 944-945, 987, 1030, 1032-1033 və 1175-ci illərdə Azərbaycana yürüşlər etmişlər və bu yürüşlər qarətçi, talançı xarakter daşmış, yürüşlər nəticəsində Azərbaycanın iqtisadi, siyasi və mədəni həyatına ağır zərbələr dəymişdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, 944-945-ci illərdə Bərdəni 6 ay işğalda saxlayan slavyanlar şəhəri darmadağın etmiş, bu yürüşdən sonra Yaxın Şərqi 3-cü ən böyük ticarət şəhəri Bərdə öz əzəmətini itirmiş və bir də dirçələ bilməmişdir.

X-XII əsrlərdə hələ Rusiya dövləti yaranmamışdı və Ərəb qaynaqlarında Xəzər sahillərinə və Azərbaycana yürüşlərdə iştirak edənlərin müxtəlif şərq slavyan tayfaları, norman cəngavərləri və sairələr olduğu göstərilir (3).

Azərbaycan dövlətlərinin Rus dövləti ilə sonrakı əlaqələri Mərkəzləşmiş Rus dövlətinin yaranması dövrünə təsadüf edir. XV-XVI əsrlərdə bu münasibətlər daha çox ticari və fraqmentar olaraq diplomatik xarakter daşıyırdısa, XVII əsrin əvvəllərindən Şimali Qafqazda möhkəmlənməyə başlayan Rus dövləti Səfəvi dövlətinin Dağıstandakı hüduclarına yaxınlaşdıqca, iki ölkə arasında siyasi-hərbi münasibətlər yaranmağa başladı. 1653-1662-ci illərdə baş vermiş və diplomatik yolla həll olunan Rus – Səfəvi münaqişəsini çıxmaq şərti ilə, iki ölkə arasında yadda qalan elə bir təsirli hadisə baş verməmişdir. Şimali Qafqazda mövqeləri hələ kövrək olan Rus dövləti səfəvilərlə münaqişənin daha da genişlənməsində maraqlı deyildi. X-XVII əsrlərdə Azərbaycan – rus münasibətləri fraqmentar xarakter daşımışdır, sıx dövlətlərarası münasibətlər hələ qurulmamışdır ki, bu da rus dövlətinin sərhədlərinin Azərbaycandan uzaqda yerləşməsi, ən əsası isə gənc rus dövlətinin hələ geniş siyasət aparmaq gücündə olmaması ilə bağlı idi. Beləliklə, yalnız 944-945-ci illərdə slavyanların Bərdəni işğal etməsini, şəhəri talan edib dağıtmasını istisna etsək, bu dövrdə Azərbaycan – rus əlaqələri Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşında elə də önəmli iz buraxmamışdır.

Azərbaycandan fərqli olaraq, Polşanın erkən orta əsrlərdə Şərqi slavyanlarla əlaqələri bir qədər fərqli xarakter daşımışdır. Həm ərazi, həm etnik və həm də dini baxımdan biri-birinə yaxın olan polşalılar və şərq slavyanlar arasında əlaqələr hərbi-siyasi, mədəni, diplomatik xarakterə malik olmuşdur.

Tarixi mənbələrə əsasən, polşalıların rusların əcdadlarından biri olan-şərqi slavyanlarla ilk təmasları 981-ci ilə aiddir. Belə ki, həmin ildə Kiyev knyazı Vladimir Svyatoslaviç “lyaxlara hücum etmiş və onların şəhərlərini, o cümlədən Psomıslı və Çervenı ələ keçirmişdir” (8, s.222). Ancaq bir müddət sonra iki dövlət arasında münasibətlər normallaşdı və dostluq əlaqələri niğah diplomatıyası ilə daha da möhkəmləndirildi (8, s.472). Sonrakı əsrlərdə Polşa kralları Rus torpaqlarında feodal dağınıqlığından istifadə

edərək zaman-zaman onların daxili işlərinə müdaxilə etmiş (4, s.89), nəticədə XIV əsrin ortalarına qərbi-rus knyazlıqları Polşaya birləşdirilmişdi (9, s. 26). XIV əsrin sonlarından güclənməyə başlayan Moskva knyazlığı Polşanın əsas rəqiblərindən birinə çevrilməkdə idi. Lakin Moskva knyazlığı hələ 1385-ci ildə Kreyevsk uniyası bağlayan Polşa və Litva birliyinə qarşı dayanış gətirmək vəziyyətində deyildir və bu səbəbdən ruslar özlərini hələ fərağat aparırdılar. Ümumiyyətlə, XVI əsrin ortalarından Polşa-Rus qarşılıqlı münasibətləri “tarixi yaddaş” baxımından hək iki ölkədə tarixçilərin, publisistlərin və siyasətçilərin diqqətini cəlb etməmişdir. Yalnız İvan Qroznın dövründən başlayaraq rus-polyak münasibətlərində canlanma yaranmışdır və bu dövrdən başlayaraq Rusiya-Polşa münasibətləri tarixində baş verənlər müəssir siyasi dairələrin “tarixi yaddaşına” təsir edən, eyni zamanda iki ölkə arasında münasibətlərin xarakterinə təsir edən amilə çevrilmişdir.

Tarixçilər Rusiya-Polşa münasibətlərində kəskin ziddiyyətlərin yaranış tarixi kimi XVI əsrin son rübünü, yəni Livoniya müharibəsi dövrünü götürürlər (10, s.111). Məhz bu dövrdən iki dövlət Şərqi Avropada hegemonluq uğrunda mübarizəyə başladılar. Belə ki, bu müharibədə Livon ordeninin müttəfiqləri kimi Litva və Polşa da iştirak edirdilər. 1561-ci ildə Livon ordeni sıradan çıxarıldıqdan sonra “Livon varisliyi” uğrunda müharibəni Polşa və Litva davam etdirdilər. Bu iki dövlət 1569-cu ildə birləşərək Reç Pospolitanı yaratdılar və əsas qüvvələrini Rus dövlətinə qarşı yönəldilər. Hesab etmək olar ki, Rusiya ilə Polşa arasında Şərqi Avropada hegemonluq uğrunda əsl mübarizə bu dövrdən başlamışdır. 25 il sürən Livoniya müharibəsi 1583-cü ildə Rus dövlətinin məğlubiyyəti ilə nəticələndi: Şərqi Avropada üstünlük uğrunda ilk Rus-Polşa toqquşmasından Polşa daha da möhkəmlənmiş çıxdı (10, s.117).

Polşa siyasi elitasının Livoniya müharibəsi illərində Polşa ilə Rus dövləti arasındakı qarşıdurmanı təkcə ərazi uğrunda mübarizə kimi deyil, həm də kobud, amansız, imperiya iddiaları irəli sürən Rus dövlətinə qarşı çoxmillətli, hər xalqa hörmətlə yanaşan, hər cür mədəni və dini müxtəlifliyə qayğı göstərilən Reç Pospolitanın mübarizəsi kimi yanaşırlar (20, s.30). Rusiya siyasətçilərinin təsəvvürlərində isə Livoniya, o

cümlədən Baltikyanı ərazilər Litva, latış, eston xalqları ilə yanaşı, həm də şərq slavyanların, o cümlədən rusların tarixi torpaqlarıdır. Bu səbəbdən, Rusiya tarixçiləri tərəfindən Polşanın bu müharibədə Rus dövlətinə qarşı Litva, İsveç, Danimarka və Livon ordeni ilə eyni düşərgədə yer alması Rus dövlətinə qarşı əbədi düşmənçiliyin təzahürü kimi qiymətləndirilir (22,s.80-94).

Rusiya və Polşa cəmiyyətlərinin tarixi yaddaşına təsir edən ən ağırlı dövrlərdən biri də Rusiya tarixində “Smuta”, yəni “Qarışıqlıq dövrü” kimi adlandırılan və 1605-1612-ci illərdə cərəyan edən hadisələrdə polşalılardan rolunu məsələsidir. Rusiya-Polşa münasibətlərində elə hadisələr var ki, onları Polşada xatırlamaq istəməzlər və ilk növbədə söhbət 1605-1612-ci illərdə Rusiya tarixində baş verən “Smuta” illərindən gedir. Çünki bu dövrdə Polşa Rusiyanın daxili vəziyyətindən istifadə edərək Moskvanı ələ keçirmiş, Polşa kralı öz oğlunu Rus çarı elan etmişdi, Rus əraziləri Polşa qoşunları tərəfindən ələ keçirilmişdir və yalnız 1612-ci ildə ruslar xalq hərəkatı nəticəsində Polşa işğalından azad ola bilmişdilər. Yəni, bu hadisələrdə Polşa, bu günkü kateqoriyalarla desək, təcavüzkar tərəf kimi anlama gəlir. Ancaq Rusiya tərəfinin bu hadisələrə verdiyi siyasi qiymət Polşa siyasətçilərini də cavab olaraq bu mövzuya qoşulmağa vadar edir. Belə ki, 15 dekabr 2004-cü il tarixdə Rusiya Dövlət Dumasının qərarı ilə 4 noyabr, yəni rus xalqının xarici interventlər üzərində qələbə günü - Xalq birliyi günü elan edildi (17).

Polşanın Rusiyadakı səfiri Tadeuş Voznyak Rusiya tərəfinin 4 noyabr bayramının təşkil edilməsini Polşaya qarşı təbliğat kampaniyası kimi dəyərləndirdi (34, s.225). Doğrudur, Rusiya Dövlət Dumasının bəzi fraksiyaları (ЛДПР, Родина) həqiqətən 4 noyabr gününü ölkənin Polşa qəsbkarlarından azad olduğu gün kimi qələmə verdilər (18). Lakin bu Rusiya dövlət rəsmilərinin mövqeyini əks etdirmirdi. Çünki hətta Rusiya prezidenti V.V.Putin 4 noyabr 2016-cı il tarixdə Xalq birliyi günü ilə bağlı nitqində “ K.Minin və D.Pojarskinin rəhbərliyi ilə xalq dəstələrinin Qarışıqlığı dayandırdığını, ölkəyə qayda - qanun gətirdiyini” vurğulamışdır. V.V.Putinin çıxışında bu hadisələrdə polşalılardan iştirakı barədə heç fikir söylənilməmişdir (6).

İkinci dövr XVIII əsrə əhatə edir və bu dövrdə Rusiyanın həm Azərbaycanla, həm də Polşa ilə münasibətlərində çox böyük oxşarlıq nəzərə çarpır: çar Rusiyası həm Polşanı, həm də Azərbaycanı işğal etmək planları qurmuş, müəyyən dərəcədə buna nail olmuşdur. Bu dövrlə bağlı həm polşalılardan, həm də azərbaycanlıların tarixi yaddaşında dərin iz buraxan hadisələr baş vermişdir.

XVIII əsr Azərbaycan tarixində Rusiyanın Azərbaycana qarşı fəaliyyətində cəmiyyətin tarixi yaddaşında mənfi izlər buraxan hadisələri sadaladıqda ilk öncə XVIII əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının Azərbaycan Səfəvi dövlətinə qarşı hərbi təcavüzü yada düşür. 1721-ci ildən başlayan bu təcavüz 1735-ci ilədək davam etmiş, Azərbaycanın sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni həyatına ağır nəticələr gətirmişdir. I Pyotrun yürüşü – bu Azərbaycana qarşı adi bir təcavüz deyildi: məqsəd Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirərək, burada bir xristian dövləti yaratmaq, özünün dini, siyasi dayaq nöqtəsini möhkəmləndirmək idi. Ermənilərin və s. xristianların Azərbaycan ərazilərində planlı şəkildə yerləşdirilməsi məhz I Pyotrun çarlıq dövrünə təsadüf edir. Ancaq I Pyotrun ölümündən sonra Rusiyada başlayan saray çevrilişləri və əsrin ortalarında Nadir xanın başçılığı ilə Səfəvi torpaqlarının rus işğalından azad olunması sayəsində çar Rusiyası o vaxt Azərbaycanda öz planlarını reallaşdırma bilmədi. Ancaq çarizm Azərbaycanı işğal planlarından əl çəkməmişdi və II Yekaterinanın dövründə xarici siyasətdə Qafqaz istiqaməti yenə prioritet istiqamətlərdən birinə çevrildi. Azərbaycanda XVIII əsrin II yarısında yaranmış siyasi vəziyyət Rusiyanın bu bölgəyə daha çox müdaxilə etməsinə şərait yaratdı. Belə ki, 1747-ci ildə Nadir şahın öldürülməsindən sonra onun yaratdığı böyük Əfşarlar imperiyası ayrı-ayrı xanlıqlara parçalanmış, tarixi Azərbaycan ərazilərində 20 xanlıq yaranmışdır. Bu dövlət qurumları arasındakı daxili çəkişmələr onları getdikcə daha da zəiflədir, Azərbaycanda siyasi-iqtisadi pərakəndəlik getdikcə dərinləşirdi. Xanlıqların siyasi meyilləri də müxtəlif idi: əgər Cənubi Azərbaycan xanlıqları XVIII əsrin son rübünə artıq İran dövləti çərçivəsində birləşmişdilsə, Şimali Azərbaycan xanlıqları arasında dağınıqlıq qalmaqda idi. Xanlıqların bəziləri İrana, bəziləri Osmanlı

dövlətinə, bəziləri isə Rusiyaya meyl edirdilər. Rusiya Şimali Azərbaycan xanlıqlarının İran və Osmanlı tərəfinə meyl etməsini arzulamırdı və onları öz tərkibinə qatmaq üçün əlverişli siyasi şəraitin yetişməsini gözləyirdi. XVIII əsrin son rübündə baş verən iki rus-türk müharibəsinin Osmanlı dövlətinin məğlubiyyəti ilə qurtarması çar Rusiyasının Azərbaycanda “əl-qolunu” daha da açdı və 1787-ci ildə general Burnışevin və 1795-ci ildə polkovnik Zubovun Şimali Azərbaycana hərbi ekspedisiyaları təşkil olundu. 1795-ci ildə bütün Şimali Azərbaycan rus qoşunları tərəfindən işğal olunmuşdu və bu dəfə Azərbaycanı həmin ilin noyabrında II Yekaterinanın ölümü xilas etdi. Beləliklə, XVIII əsrdə Klio Azərbaycanın üzünə gülümsədi – bir neçə cəhdlərə baxmayaraq, çar Rusiyası Azərbaycanın işğalını həyata keçirməyə müvəffəq olmadı.

Bənzər tarixi XVIII əsrdə Reç-Pospolita da yaşadı. XVII əsrin sonlarında Reç-Pospolitada iqtisadi-siyasi böhran başladı və ölkə Rusiya və Prussiyanın təsir dairəsinə düşdü. Rusiyanın Polşa tarixində yeri haqqında danışılarda Polşa siyasətçiləri başlanğıc kimi XVIII əsrin əvvəllərini götürürlər. Yəni, 1715-ci ildən Polşa Rusiyadan asılı olan marionet dövlətə çevrildi (9, s.76-77). XVIII əsrdə Polşa Azərbaycan kimi ərazi və siyasi dağınıqlıq yaşamasa da, ölkə artıq öz nüfuzunu itirmiş, daxili intriqalara, siyasi qruplaşmalar arası mübarizə meydanına çevrilmişdi. Rusiya Polşadan bufer zona kimi istifadə etmək, onu asılı, sözə baxan dövlət kimi saxlamaqda maraqlı idi. Polşanın hər dəfə müstəqil siyasət yeritmək cəhdi, Rusiya himayəsindən uzaqlaşmaq addımları xəyanət kimi qiymətləndirilir və Polşa ərazilərinin itirilməsi ilə müşayiət olunan aktlarla tamamlanırdı. Məhz 1768-1774-cü illərin və 1787-1791-ci illərin rus-türk müharibələri dövründə Polşanın Osmanlı dövlətinə ümid yeri kimi baxması, onunla yaxınlaşması polşalılar üçün ağır fəsadlara gətirdi. Osmanlı dövlətinin məğlubiyyətləri nəticəsində təklənən Reç Pospolita cəzalandırılaraq ərazisi parçalanmaya məruz qaldı. 1772-ci ildə birinci və 1793-cü ildə ikinci bölgü baş tutdu. Bu bölgülərin əsas iştirakçısı Rusiya imperiyası idi və məhz Suvorovun başçılıq etdiyi rus qoşunları ikinci bölgüdən sonra başlayan T.Kostyuşkonun rəhbərlik etdiyi xalq üsyanını yatırmış, əsir

götürülən minlərlə polşalı Sibirə sürgün edilmişdir. Və 1795-ci ildə cəza olaraq Polşa 3-cü dəfə bölüşdürülmüş, və Polşa dövləti xəritədən silinmişdir.

Üçüncü dövr – XIX əsrin əvvəllərindən 1918-ci ilə qədərki zamanı əhatə edir. Bu dövrdə həm Polşanın, həm də Azərbaycanın önəmli hissələri Rusiya imperiyasının tərkibində olmuşdur.

XVIII əsrin sonlarında Polşanın yaşadığı taleni Azərbaycan XIX əsrin I rübündə yaşadı: 1804-1813, 1826-1828-ci illərin rus-İran və 1806-1812, 1828-1829-cu illərin rus-türk müharibələri və bağlanmış Türkmənçay və Ədirnə sülh müqavilələrinin nəticəsi olaraq, tarixi Azərbaycan torpaqları iki hissəyə - Cənubi Azərbaycana və Şimali Azərbaycana parçalandı, xalqın tarixi yaddaşına ağır zərbə endirildi, özünü eyniləşdirmədə kobud təhriflər dövrü başladı. Bu gün Azərbaycan cəmiyyətinin tarixi yaddaşında Türkmənçay böyük bir xalqı və ölkəni iki hissəyə parçalayan bir hadisə kimi qalmışdır və bu tarixi olayın əsas səbəbkarı Qafqazda istilalarını genişləndirən çar Rusiyası olmuşdur.

Azərbaycan cəmiyyətinin qınaq obyektinə olan çar Rusiyası təkcə milli birliyin pozucusu kimi deyil, eyni zamanda 1828-ci ildən sonra Azərbaycan xalqının başına gətirilən bütün bədbəxtliklərin səbəbkarı kimi də qalmışdır. Belə ki, çarizmin Şimali Azərbaycanda apardığı iqtisadi müstəmləkə siyasəti bu diyarın təbii zənginliklərinin talanıb aparılmasına gətirdi. Eyni zamanda, yürüdülmən qərəzli sosial siyasət Azərbaycan elitasının sıradan çıxarılmasına, xalqın mənəvi dayaqlardan məhrum edilməsinə, mədəni, mənəvi boşluğa, xalqın intellektual resurslarının oyanışında tapdanaraq məhv edilməsinə yönəlmişdi.

Azərbaycana ən böyük zərbə isə onun ərazisində çarizmin apardığı köçürmə siyasəti oldu. XIX əsr ərzində Azərbaycanda bir milyona yaxın erməni yüz minlərlə rus, alman, kürd, fars və s. etnoslar yerləşdirildi (25; 7). Nəticədə, Azərbaycanda etnik mənşərə dəyişdi. Azərbaycanda milyondan artıq erməninin yerləşdirilməsinin fəsadları ilə bu gün də Azərbaycan dövləti mübarizə aparmaq məcburiyyətindədir.

Azərbaycan xalqı rus istilası ilə barışmadı, ona qarşı üsyanlara qalxdı - 1830-1840-cı illə

rin üsyanları, 1863, 1877-1878-ci illərin üsyanları, 1905-1912-ci illərin qaçaq hərəkəti buna sübutdur. Ancaq qüvvələr nisbəti bərabər olmadığından bu üsyanlar məğlubiyyətə düşər olmuşdur.

Eynilə, XIX əsrdə dövlətçiliyə malik olmayan, XIX əsri itirilmiş əsr sayan Polşa xalqı da rus müstəmləkəsinə qarşı Polşanın müstəqilliyinin bərpası uğrunda 1830-1831, 1848 və 1863-1864-cü illərdə üsyana qalxdı, qurbanlar verdi, lakin müstəqilliyə nail ola bilmədi. XIX əsrə bölünmüş, dağınıq, dövlətsiz şəkildə daxil olan Polşa xalqı bütün ümidlərini Napoleonun hərbi uğurları ilə bağlayırdılar (21). Təsadüfi deyil ki, müasir polşalı müəlliflərin böyük əksəriyyəti Napoleonun məğlubiyyəti haqqında təəssüflə yazırlar və Polşanın milli himnində “Bonapart bizə nümunə göstərdi” sözlərinin olması onu göstərir ki, bu təəssüf hissi ümummilli xarakter daşmışdır (39). Belə ki, əgər Napoleonun uğurları davam etsə idi, bu Polşa dövlətinin bərpası ilə nəticələnərdi. Məlumdur ki, 1815-ci ildə Vyana konqresinin qərarına əsasən Polşa Rusiya, Prussiya və Avstriya arasında üç hissəyə parçalandı. 1815-1915-ci illərdə sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni inkişafı məsələlərinə baxdıqda Polşa siyasətçiləri Rusiyanın tərkibində olan Polşa çarlığı ilə müqayisədə onun Prussiya və Avstriyada olan hissələrinin daha sürətli inkişaf etdiyini, Rusiya hissəsinin isə nəinki inkişafda geri qaldığını, həmçinin ruslarla birgə yaşayış dövründə Seymin deputatı Anjey Sielançukun dediyi kimi, onlardan “arağa meyllilik” kimi pis vərdişlərin də götürmüşlər (28).

Polşa Çarlığı 1918-ci ilədək Rusiya imperiyasının tərkibində qalsa da, işgalla barışmadı, xalq silaha sarıldı, üsyanlara qalxdı. 1830-1831-ci illərin Noyabr üsyanı zamanı Qroxove döyüşündə 200 minlik rus ordusu darmadağın edildi və bu döyüş Seymin deputatı İonna Fabisiak tərəfindən “Polşa Fermopili” kimi qiymətləndirildi (35). Bütün bu müvəqqəti uğurlara baxmayaraq, Polşa üsyanı çar ordusu tərəfindən amansızlıqla yatırılmışdır. Ancaq ümumilikdə bu üsyandan çox Polşa tarixi yaddaşında iz buraxan üsyançıların ayrı-ayrı döyüşlərdə qələbəsi, onların döyüş meydanında qəhrəmancasına vuruşaraq həlak olması və bununla Polşanın şərəfini xilas etməsidir (29).

Polşa siyasilərinin “tarixi yaddaşı”na təsir edən hadisələrdən biri də 1863-1864-cü illərdə Polşada çar Rusiyasına qarşı baş verən Yanvar üsyanıdır. Bu üsyan da xəyanət nəticəsində çar Rusiyası tərəfindən amansızlıqla yatırıldı. Ancaq polşalıların tarixi yaddaşına üsyanın məğlubiyyətindən çox ruslar tərəfindən əsir götürülən Polşa Milli Hökumətinin son rəhbəri və çar ordusunun polkovniki Romiald Trauquftun rüsvaycasına oğru kimi asılaraq edam olunması təsir etmişdir. Bu haqda çıxış edən deputat Antoni Strijevski Trauquftun edam yerinə zibil atmaq üçün düzəldilən arabada gətirilməsini polşakların milli hissəsinə toxunan fakt kimi xarakterizə etmişdir (30). Bu fakt çar hökuməti və Rusiya haqqında söylənilən fikirlərin emosionallığını artıran amildir və müasir Polşa siyasi dairələrini ən çox narahat edən məsələ bugünkü Rusiya Federasiyasının Polşaya münasibətində çar Rusiyası dövrünün ənənələrinə qayıtması ehtimalıdır.

Dördüncü dövr – Azərbaycan və Polşanın çar Rusiyası dağıldıqdan sonra müstəqilliyə qovuşduğu və dövlətçiliyini bərpa etməsi illəridir. Azərbaycan üçün bu dövr cəmi 23 ay, Polşa üçün isə 21 il davam etmişdir.

Azərbaycan və Polşa xalqlarının tarixi yaddaşının şanlı hadisələri 1918-ci ilə bağlıdır. Məhz 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və həmin ilin noyabrın 11-də Polşa respublikası elan olundu. Hər iki gənc dövlət biri-birini rəsmən tanıdılar və diplomatik əlaqələr yaratdılar. Ancaq həm AXC, həm Polşa üçün Rusiyadan qaynaqlanan təhlükələr qalmaqda idi: onlar həm 1914-cü il sərhədlərində çar Rusiyasını bərpa etməyi hədəfləyən ağ hərəkət, həm də Rusiya imperiyasını qırmızı bolşevik bayrağı altında birləşdirməyə can atan Sovet Rusiyası idi. Polşa Respublikası ilə Sovet Rusiyası arasında baş verən 1919-1921-ci illərin müharibəsi Rıqa sülhü ilə başa çatdı. Aparıcı Qərbi dövlətlərdən dəstək alan Polşa nəinki öz ərazilərini qorudu, hətta Qərbi Ukraina və Qərbi Belarusiyanı da tərkibinə qatararaq II Reç-Pospolitanı bərpa etdi.

Lakin Azərbaycan Cümhuriyyəti daxili qeyri-sabitlik və dünyanın aparıcı dövlətlərinin suskun razılığı ilə 1920-ci il aprelin 28-də Sovet Rusiyasının XI Qırmızı Ordusu tərəfindən işğal olundu və Azərbaycanda sovet hakimiyyəti

ti elan edildi. Bu dövrlə bağlı Azərbaycan cəmiyyətinin yaddaşında iz salan hadisə XI Qırmızı Ordunun Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə silahlı təcavüzü, bu zaman bolşeviklər tərəfindən minlərlə insana qarşı törədilən zorkılıqlar, vəhşiliklər, Azərbaycanın tanınmış ziyalılarının, dövlət xadimlərinin qətlə yetirilməsi və Azərbaycanda Sovet rejiminin bərqərar olmasıdır. Sovet Rusiyası tərəfindən işğal olunan Şimali Azərbaycan tezliklə bütün müstəqil dövlət atributlarından məhrum oldu, 1922-ci ildə SSRİ adlı yeni bolşevik imperiyasına qatıldı.

1918-ci ilin noyabrında müstəqilliyini bərpa edən Polşa AXC ilə müqayisədə bir qədər çox, yəni 1939-cu ilədək müstəqil fəaliyyət göstərə bildi. Ancaq Polşa bu 21 il ərzində Sovet rejiminin basqılarından tam azad ola bilmədi. 1919-1921-ci illərin Polşa-Sovet müharibəsi dövründə baş verən hadisələr bu gün də həm Rusiyada, həm də Polşada qızğın mübahisələrə səbəb olur. İlk növbədə söhbət müharibədə Polşa tərəfinə əsir düşmüş qırmızıqvardiyaçıların taleyindən gedir. Rusiya tərəfi Polşanı 70-80 min qırmızıqvardiyaçıların əsir düşərgələrində kütləvi öldürülməsində günahlandırır (13). Polşa tərəfi isə həlak olan əsirlərin sayının bir neçə dəfə az olduğunu, onların müxtəlif xəstəliklər səbəbindən öldüyünü iddia edirlər. Ümumiyyətlə, Polşa tərəfi bu məsələdə etnik amili qabartmamağa çalışır və 1919-1921-ci illər müharibəsinin ruslara qarşı deyil, bolşeviklərə qarşı aparıldığını, Polşanın təkə öz müstəqilliyini deyil, bütün Avropanı “cinayətkar bolşevik ideologiyası”ndan xilas etdiyini iddia edirlər (37).

Ümumən götürdükdə, Polşa tərəfi “Smuta” dövrü kimi, əsir düşmüş Qırmızı Ordu döyüşçüləri ilə bağlı məsələnin də müzakirəsindən yan keçməyə çalışırlar. Rıqa sülhünə müsbət yanaşan Polşa siyasi elitası II Reç Pospolita dövrünü (1918-1939) Polşanın müstəqilliyinin zəfər dövrü adlandırır, bütün bu uğurlarda “Prometey” hərəkatının təşəbbüsçülərindən biri, SSRİ-nin qatı düşməni olan Yuzef Pilsudskinin böyük əməyi vurğulanır (20, s.48).

Bu gün Polşanın siyasi elitasının ən çox qaldırıldığı məsələlərdən birincisi II Dünya müharibəsinin başlanmasında əsas günahkar kimdir və bu məsələdə Polşanın günahı varmı? II Dünya müharibəsinin başlanmasında Polşa siyasi dairələri əsasən SSRİ və faşist Almaniya-

sını günahlandırır, lakin bu zaman SSRİ-nin müharibənin başlanmasında daha çox günah olduğu vurğulanır. Təsədüfə deyil ki, Polşa cəmiyyətinin yaddaşında Rubbentrop – Molotov paktı və ona əlavə edilən konfendisional protokol “ölkənin dördüncü bölüşdürülməsi” kimi qalmışdı. Rusiya tərəfi isə hesab edir ki, II Dünya müharibəsinin başlanmasında Çexoslovakianın bölüşdürülməsində iştirak edən Polşa da məsuliyyət daşıyır. Bununla bağlı Rusiya prezidenti V.V.Putin dəfələrlə məqalə ilə çıxış etmişdir (16;36). Beləliklə, tərəflər bu və ya digər tarixi hadisələrdə öz günahlarını örtbasdır etmək üçün biri-birilərini günahlandırmaq üsuluna əl atırlar. Tədqiqatçı A.Assmanın yazdığı kimi “bir tərəf, öz günahını avtomatik olaraq azaltmaq üçün əks tərəfin günahını sübut etməyi yetərli hesab edir və beləliklə, tarixi situasiya cəmi sifirlə bitən oyuna çevrilir” (2, s.168).

Polşa xalqının tarixi yaddaşında möhkəm yer tutan və bu günədək Polşa-Rusiya münasibətlərini əngəlləyən əsas məsələlərdən biri Katın faciəsidir. Katında 1940-cı ilin 22 mart tarixindən başlayaraq Polşa zabidlərinin və müxtəlif dövlət vəzifələrində çalışmış məmurlar, elm və mədəniyyət xadimlərinin, ümumilikdə 22 mindən artıq insanın kütləvi güllələnməsi polyaqların tarixi yaddaşında Polşa Seyminin deputatı Tadeuş Voznyakin ifadəsi ilə desək “Sovet soyqırımının simvolu” kimi qalmışdır (32, s.205). Rusiya tərəfi Katın faciəsinin rus xalqı tərəfindən deyil, Stalin rejimi tərəfindən törədildiyini iddia edir və bütün günahları SSRİ-ni idarə edən Stalin rejiminin üstünə atır (17).

Bəşinci dövr – Azərbaycanda və Polşada sosialist sisteminin bərqərar olduğu dövrüdür. Azərbaycanda 1991-ci ilin oktyabrınadək, yəni 71 il sovet rejimi hökmran olmuşdur. Təbii ki, bu dövr Azərbaycan cəmiyyətinin tarixi yaddaşında birmənalı iz buraxmamışdır. 1920-ci ilin aprelinə AXC-ni işğal edən Sovet Rusiyası Azərbaycana qarşı, Azərbaycan xalqına qarşı repressiya maşınına işə saldı. Sovet rejimi sonrakı illərdə də öz qara fəaliyyətini davam etdirdi və bu açıq, qanlı repressiyalar 1950-ci illərdə davam etmiş, sonrakı illərdə basqılar bir qədər maskalanmış forma alsa da, 1991-ci ilədək, yəni SSRİ-nin süqutunadək davam etmişdir. Eyni vəziyyəti biz Polşada da müşahidə edirik. 1918-1939-cu illərdə müstəqil yaşayan

Polşa dövləti 1939-cu ilin sentyabrında faşist Almaniyası və SSRİ tərəfindən işğal edilərək növbəti dəfə ləğv edildi. Ədalət xatirinə qeyd etməliyik ki, 1939-cu ilin sentyabrında SSRİ Polşadan Qərbi Belarusiya və Qərbi Ukrayna ərazilərini götürdü, tarixi Polşa əraziləri isə faşist Almaniyası tərəfindən ələ keçirildi.

II Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra Polşada da sosializm sistemi bərqərar oldu və Polşa 44 il, yəni 1989-cu ilədək sosializm sisteminə SSRİ-dən yarıasılı dövlət kimi fəaliyyət göstərdi. Polşa Respublikası Seyminin 18 iyun 1998-ci il tarixdə qəbul etdiyi “Kommunist totalitarizminin qınanması haqqında” qətnaməsində 1944-1989-cu illərdə Polşanın başına gələn bütün bəlalarda Polşada sovet yönümlü rejimin bərqərar olmasını təmin etmiş Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyasını və SSRİ-ni günahlandırır (38). Polşa siyasətçilərinin SSRİ haqqında etiraf etdikləri müsbət fikirlərdən biri SSRİ-də riyaziyyatın və nəzəri fizikanın yüksək, dünya səviyəsində inkişaf etməsi haqqındadır. Seymədə Sovet diplomlarının tanınması ilə bağlı məsələnin müzakirəsi zamanı Liga Polskich Rodzin Parlament klubundan deputat Zbiqnev Yat-sina – Onişkeviç belə bir fikir söyləmişdir (30).

Yerdə qalan bütün məsələlərdə Polşa siyasiləri SSRİ-yə mənfi münasibət sərgiləmişlər. Bu da təsadüfi deyildi: XX əsrdə bu dövlətin Polşaya və polyak xalqına göstərdiyi təsiri nəzərə alsaq, bu cür mənfi fikir gözləniləndir. Bu dövr haqqında polşalıların fikirləri üst-üstə düşməsə də, sosializm rejimini tərifiylənlər Azərbaycana nisbətən orada çox nadir təsadüf olunur. Fikrimizcə, bu, tarixən Bakıda, Azərbaycanda bolşevik ideyalarının daha öncədən kök salması və əhalinin etnik tərkibində bolşevizm, sosialist sisteminə təəssübkeşlik edən əhalinin sayının çox olması və ümumiyyətlə əhalinin siyasi dünyagöyüşündəki fərqlərlə bağlı idi.

Altıncı dövr – sosialist sisteminin və SSRİ-nin iflasından sonrakı müstəqillik illərini əhatə edir.

Bu dövr M.S.Qorbaçovun SSRİ-yə rəhbərliyi illəri, yəni “yenidənqurma” dövrü ilə başlayır və qeyd edək ki, Polşa cəmiyyətinin Rusiya tarixində yeganə müsbət yanaşdığı dövr “yenidənqurma” dövrüdür. Polşa siyasilərinin əksəriyyəti öz milli maraqlarını əsas tutaraq hesab edirlər ki, məhz M.S.Qorbaçovun başladığı

“yenidənqurma” siyasəti Polşada əsaslı dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə şərait yaratsa da, uzun illər mübarizə aparan Polşanın azadlığa görə özünə borcludur. 2009-cu ildə Polşanın Xarici İşlər Naziri Radoslav Sikorsinin dediyi kimi “Wolność made in Poland”, yəni “Polşada istersal olunmuş azadlıq” (33,s.253).

Azərbaycanda isə M.S.Qorbaçovun “yenidənqurma” siyasəti volyuntarist, ədalətsiz, erməni şovinizminin təşviqinə, erməni separatizminin və terrorizminin dirçəlməsinə şərait yaradan, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə yönəlik anti - humanist, avantürist siyasət kimi qiymətləndirilmişdir.

Rusiya siyasi dairələrində və ümumiyyətlə Rusiya cəmiyyətində də SSRİ kimi nəhəng dövlətin dağılmasına, Rusiyanın dünya siyasətində çəkisinin azalmasına, ölkənin ağır iqtisadi, siyasi, mədəni böhran girdabına qər q olmasına səbəb olan “yenidənqurma”ya münasibət mənfi-dir. 2005-ci ilin fevralın 25-də Rusiya prezidenti V.V.Putin Federal yığıncağa müraciətində SSRİ-nin dağılmasını “əsrin böyük geosiyasi fəlakəti” və “Rusiya xalqı üçün əsl faciə” kimi qiymətləndirmişdir (14).

Beləliklə, görürük ki, Rusiyada, Azərbaycanda və Polşada “yenidənqurma” siyasətinin səbəbləri, məzmunu, nəticələri haqqında formalaşan təsəvvürlər tamamilən bir-birinə ziddiyyət təşkil edir ki, bu da adı çəkilən xalqların milli maraqlarından qaynaqlanır.

Bu gün Rusiya-Polşa siyasi münasibətləri dalana dirənmişdir: Siyasi rəhbərlik səviyyəsində dialoq 2014-cü ildən, yəni Rusiyanın Ukraynaya qarşı hərbi təcavüzündən sonra dondurulmuşdur. Ukraynanı özünün geostrateji maraq dairəsi elan edən Polşa, Rusiya ilə siyasi dialoqun bərpası üçün Rusiya qoşunlarının Krimdan, Donbasdan və Luqanskdan çıxarılması kimi şərtlər irəli sürür (9). Baxmayaraq ki, Rusiya və Polşa arasında iqtisadi əlaqələr mövcuddur, bu əlaqələr daha çox ticari xarakter daşıyır.

Polşa cəmiyyətinin tarixi yaddaşında bu gün Rusiya Polşaya qarşı bir sıra ağır cinayətlərdə günahlandırılır. Bunlar aşağıdakılardır: 1) 1795-ci ildə Reç-Pospolitanın bir dövlət kimi ləğv edilməsi və 1918-ci ilədək Polşa xalqının müstəmləkədə saxlanması; 2) 1930-cu illərdə SSRİ-də yaşayan polşalıları qarşı repressiyalar və kütləvi sürgünlərin həyata keçirilməsi;

3) 1939-cu ilin sentyabrında müstəqil Polşanın ərazilərinin faşist Almaniyası ilə birlikdə işğalı və Polşa dövlətinin ləğv olunması; 4) 1940-cı ilin aprelində 22 mindən artıq polşalı zabitlər və dövlət məmurlarının kütləvi şəkildə qətlə yetirildiyi Katın faciəsi; 5) 2010-cu ilin aprelində Smolensk yaxınlığında Polşa prezidentinin təyərəsinin qəzaya uğraması, prezident L. Kaçınskinin və 94 dövlət məmurunun həlak olmasında Polşa Rusiyanı günahlandırır və məsələnin araşdırılması bu günədək hələ tamamlanmamışdır;

Rusiya cəmiyyətinin də tarixi yaddaşında Polşa haqqında mənfi stereotiplər formalaşmışdır və onlar aşağıdakı hadisələrlə bağlıdır: 1) 1558-1583-cü illərdə Livoniya müharibəsi zamanı slavyan Polşanın Livon ordeni ilə bir düşərgədə yer alması; 2) “Smuta” dövründə (1605-1612) Polşanın rus dövlətinə müdaxiləsi, Moskvanı və rus taxt-tacını ələ keçirməsi; 3) 1919-1921-ci illərdə Polşanın sovet Rusiyasına qarşı qərb dövlətləri ilə bir düşərgədə yer alması, əsir düşmüş qırmızı qvardiyaçılara qarşı kütləvi repressiyalar və qırğınlar törətməsi; 4) İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Polşanın faşist Almaniyası ilə əməkdaşlıq edərək SSRİ-yə qarşı düşmən siyasət yeritməsi; 5) 1991-ci ildən sonrakı dövrdə NATO-nun və Avropa İttifaqının şərq forpostu kimi Rusiyaya qarşı mübarizənin önündə dayanması.

Gördüyümüz kimi qarşılıqlı ittihamlar yetərinədir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Rusiyadan fərqli olaraq, Polşa rəhbərliyi tarix siyasətinə daha çox üstünlük verir, hətta bəzən Polşanın iqtisadi maraqlarına ziyan olsa da, qərarlar tarixi yaddaşdan irəli gələn tezislərə əsasən qəbul edilir. Məsələn, Polşa 1997-ci ildə Ukraynadan kənar onun ərazisindən Rusiya neft - qazının Qərbi Avropaya nəqlini nəzərdə tutan boru xəttinin çəkilişinə prinsipial olaraq rədd cavabı verdi. Məhz bundan sonra Rusiyanın “Şimal axını – 1” və “Şimal axını -2” layihələri gündəmə gəldi. Polşa gözlənilən böyük iqtisadi gəlirlərdən siyasət naminə imtina etdi.

Nəticə etibarlı ilə qeyd etmək olar ki, tarixi yaddaş amili Rusiya - Polşa münasibətlərinə daha çox təsir etmiş və etməkdədir. Nə Rusiya, nə də Polşa tərəfi bu təsirdən yaxa qurtara bilməmişlər. Tarixi yaddaş Polşa tərəfində Rusiya tərəfdəşləri haqqında öncədən yüksək səviyyədə mənfi fikir formalaşdırır, etimadsızlıq iqlimi yaradır. Rusiya tərəfi isə tarixi yaddaşın təsiri

ilə hələ də Polşaya əvvəllər Rusiyadan asılı olan və bu gün müstəqil olsa da, Rusiyaya düşmən dövlətlərlə bir düşərgədə yer alan, ona müəyyən problemlər yaradan bir dövlət kimi baxır. Beləliklə, tarixi yaddaş 1991-ci ildən sonrakı dövrdə Rusiya ilə Polşa arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrə müxtəlif formalarda təsir göstərmişdir və bu gün də qarşılıqlı münasibətlərin xarakterini təyin edən amil rolunu oynamaqdadır.

Azərbaycan-Rusiya münasibətləri tarixində tarixi yaddaş baxımından Rusiya ictimai şüurunda Azərbaycan haqqında mənfi fikir formalaşdıracaq bir hadisə olmamışdır. Azərbaycan dövlətləri heç vaxt Rusiya dövlətinə qarşı müharibə aparmamışdır, əksinə, XVIII əsrin I rübündən Azərbaycan Rusiyanın təcavüz obyektinə çevrilmiş, sonralar Şimali Azərbaycan Rusiya imperiyasına birləşdirilmişdir. Sovet dönmində eynilə Azərbaycan SSRİ-ni neft və kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin edən əsas region idi. SSRİ-nin II Dünya müharibəsində qələbəsi Bakı nefti olmadan mümkün olmazdı. Bir sözlə, təqribən 180 il ərzində Azərbaycan çar Rusiyası və Sovet Rusiyası dövrlərində müstəmləkə və yarımüstəmləkə vəziyyətində qalmış, Rusiya Azərbaycanın təbii sərvətlərindən, insan resurslarından bəhrələnməmiş, onu özünün xammal bazasına çevirmişdir.

Çar Rusiyasının və SSRİ-nin Azərbaycana qarşı yürütdüyü ədalətsiz siyasət və bununla əlaqəli baş verən hadisələrin nəticəsi olaraq, tarixi məsələlərlə bağlı Azərbaycan ictimaiyyətinin tarixi yaddaşında çar Rusiyası və Sovet rejimi haqqında bəzi mənfi fikirlər formalaşmışdır ki, onlardan ən çox müzakirə olunanı aşağıdakılardır: 1) Azərbaycanın tarixi ərazilərinin parçalanması məhz çar Rusiyasının təcavüzü nəticəsində baş verdi, Azərbaycan dövlətçiliyi məhv edildi. torpaqlarımız pərən-pərən salındı; 2) 1918-1920-ci illərdə fəaliyyət göstərən müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyəti 1920-ci ilin aprelində bolşevik Rusiyası tərəfindən məhv edildi; 3) Çar Rusiyasının Azərbaycanda köçürmə siyasəti, xüsusən də ermənilərin Azərbaycanda yerləşdirilməsi sonrakı dövrlərdə xalqımıza qarşı soyqırımlara və qanlı müharibələrə səbəb oldu; 4) Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan xalqına qarşı repressiyalar törədildi, milli ziyalı təbəqəsi məhv edildi; 5) XX əsrin sonlarında azadlıq mübarizəsinə qalxan Azərbaycan

xalqına qarşı 1990-cı ilin 20 Yanvarında qətl-am törədildi. 1992-ci il fevralın 25-də Azərbaycanlılara qarşı törədilən Xocalı soyqırımında əsas günahkarlardan biri də Moskva tərəfindən idarə olunan 366-cı motoatıcı alay olmuşdur (15, s.284); 6) SSRİ dağıldıqdan sonra Azərbaycan Rusiyaya qarşı mehriban qonşuluq və strateji əməkdaşlıq siyasəti yürütməsinə baxmayaraq, Rusiya Azərbaycanla əməkdaşlığı genişləndirməklə yanaşı, ikili siyasət yeridərək daim işğalçı Ermənistanı da siyasi, iqtisadi, xüsusən də hərbi cəhətdən dəstəkləmişdir.

2020-ci ilin 27 sentyabrında Ermənistanın hücumuna qarşı Azərbaycan Qarabağda əks hərbi əməliyyatlara başladı və başlanan Vətən savaşı Azərbaycan Ordusunun qələbəsi, Ermənistanın darmadağın olması ilə bitdi. 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Azərbaycan – Rusiya münasibətlərini yeni mərhələyə qədəm qoydu. Belə ki, müharibə dövründə Rusiya tərəfi əvvəlki illərdən fərqli siyasət yeridərək Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə apardığını və Azərbaycanın haqq işinə əngəl olmaq iqtidarında olmadığını bəyan etdi. Bu Azərbaycan Respublikasına müsbət bir jestdir. Rusiya tərəfi də yaxşı anlayır ki, əgər əksi olarsa, onda Rusiya strateji tərəfdaş kimi Azərbaycanı birdəfəlik itirməklə üz-üzə qalar. Son illər Rusiyanın qonşuları – Baltikyanı respublikalar, Polşa, Ukrayna, Moldova, Gürcüstana qarşı apardığı siyasət yalnız Rusiyanın bu bölgələrdə beynəlxalq nüfuzunun aşağı düşməsi, adı çəkilən dövlətlərin ictimai şüurunda Rusiya haqqında neqativ fikirlərin formalaşması ilə nəticələnmişdir.

Ümid edək ki, Rusiyanın Qarabağ savaşı zamanı Azərbaycana qarşı səliqəli davranışı müvəqqəti, taktiki xarakter daşımayacaqdır. Rusiya müharibə sonrası sülh prosesində də beynəlxalq hüquqa əsaslanan mövqə tutmaqda davam edərsə, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə, müstəqilliyinə hörmətlə yanaşarsa, bu öncəki tarixi dövrlərdə Rusiyanı idarə etmiş müxtəlif siyasi rejimlərdən zərbələr almış Azərbaycan cəmiyyətinin, xalqının tarixi yaddaşındakı mənfi təsəvvürləri unutturur, müasir Rusiya haqqında yeni, müsbət stereotiplərin yaranmasına gətirər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ağasiyev İkrəm XVIII əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində almanların Qafqazda məskunlaşması. – Bakı: “Təhsil”, –2009. –304 s.

2. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика / Алейда Ассман; пер. с нем. Бориса Хлебникова. – М.: Новое литературное обозрение, – 2014. – 187 с. [Электронный ресурс] / URL: <https://www.twirpx.com/file/1900435/>.

3. Базилевич К.В. Из истории морских походов в VII – XII вв.: [Электронный ресурс] / URL: <http://flot.com/history/io01.htm>.

4. Вернадский Г.В. Золотой век Киевской Руси. – М.: Алгоритм, –2012. – 400 с.

5. Выготский Л. С. Социалистическая перделка человека // Человек. –2019. –Т. – № 4. – С. 122-131. [Электронный ресурс] / URL: <https://chelovek.iphras.ru/article/view/2802>.

6. Выступление на государственном приеме, посвященном Дню народного единства / В. В. Путин // Президент России. 04.11.2006. [Электронный ресурс] / URL:<http://www.kremlin.ru/transcripts/23882> (müraciət tarixi 04.07.2018).

7. Глинка С. Описание переселения армян аддербиджанских в пределы России. – М.: –1831, –144 с. / Перепечатка: Баку, «Элм», –1996, –142 с.

8. Греков Б.Д. Киевская Русь. Отв. ред. Л.В.Черепнин, ред., А.Ц.Мерзон. – Л.: – 1953. –569 с.

9. Краткая история Польши: С древнейших времен до наших дней. –М.: "Наука", –1993. – 528 с.

10. Краткая история СССР с древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической революции. В двух частях. Часть первая. Издание второе, переработанное. – Ленинград, Издательства «Наука», –1972. – 439 с.

11. Леонтьева А. Н. Развитие памяти. – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство, –1931. –228с. [Электронный ресурс] / URL: <https://www.klex.ru/975.pdf>.

12. Лурия А.Р. Психология как историческая наука. К вопросу об исторической природе психологических процессов. [Электронный ресурс] / URL: [https:// scepsis. net/ library/ id_ 929. html](https://scepsis.net/library/id_929.html).

13. Памятных Алексей. Пленные Красноармейцы в польских лагерях: Историк двух стран, изучив документы, пришли к общим выводам // «Новая Польша», –2005. – №10. – С. 29-36.

14. Послание Федеральному Собранию / В. В. Путин // Президент России. 25.02.2005. [Электронный ресурс] / URL: [http:// archive. kremlin. ru/ appears/ 2005/ 04/ 25/ 1223_ type 63372type 63374 type82634_ 87049. shtml](http://archive.kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type63374_type82634_87049.shtml) (müraciət tarixi 03.07.2018).

15. Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX-XXI вв.). – Баку: Элм, – 2002. – 395 с.

16. Путин В.В. 75 лет Великой Победы: общая ответственность перед историей и будущим // Rusiya Prezidentinin rəsmi saytı. [Электронный ресурс]. URL: [http:// kremlin. ru/ events/ president/ news/ 63527](http://kremlin.ru/events/president/news/63527). 26. 06. 2020.

17. Стенограмма заседания 15 декабря 2004 г., № 69 (783) // Государственная Дума. Официальный сайт, «База данных стенограммы заседания Государственной Думы» (Москва), 2004-2015. [Электронный ресурс] / URL: ([http:// transcript. дума. gov. ru/ node/ 1173/](http://transcript.duma.gov.ru/node/1173/)). (müraciət tarixi 01.07. 2018)

18. Стенограмма заседания 03 ноября 2006 г., N 190 (904) // Государственная Дума. [Электронный ресурс] / URL: [http:// transcript. дума. gov. ru/ node/ 819/](http://transcript.duma.gov.ru/node/819/) (müraciət tarixi 14.07.2018.)

19. Столяров А.О. Проблема обращения польских политиков к исторической памяти в отношениях с Россией (1989–2005 гг.) // Клио – № 3 (99) – 2015. – С.110-117.

20. Столяров А.О. Влияние исторической памяти на польско-российские отношения (1989-2009 гг.) На правах рукописи. Специальность 07.00.15 – История международных отношений и внешней политики. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Санкт-Петербург, – 2015. – 397 с.

21. «Отечественная война и Русское общество». Том III. [Электронный ресурс] / URL: [http:// www. museum. ru/ museum/ 1812- Library/ Sitin/ book3_ 16. html](http://www.museum.ru/museum/1812-Library/Sitin/book3_16.html).

22. Филюшкин А.И. Ливонская война или Балтийские войны? К вопросу о периодизации Ливонской войны // Балтийский вопрос в конце XV-XVI вв. Сборник научных статей. – М., –2010. –С. 80–94.

23. Репина Л.П. Культурная память и проблемы историописания (историографические заметки). Препринт WP6/2003/07 – М.: ГУ ВШЭ, –2003, – 44 с.

24. Шнирельман В.А. Социальная память – вопросы теории ... Историческая память и российская идентичность / под. ред. В.А. Тишкова, Е.А. Пивневой. – М.: РАН, 2018. – 508 –С.12-35.

25. Шнирельман В.А. Историческая память и российская идентичность М., –508 с.

26. Шуман, Говард Эми Д. Корнинг Коллективное знание об общественно значимых событиях: [Электронный ресурс] / URL: [https:// magazines. gorky. media/ oz/ 2005/ 3/ kollektivnoe- znanie- ob- obshhestvenno- znachimyh- sobytyyah. html](https://magazines.gorky.media/oz/2005/3/kollektivnoe-znanie-ob-obshhestvenno-znachimyh-sobytyyah.html).

27. Maurice Halbwachs, Les cadres sociaux de la mémoire (1925) Paris : Librairie Félix Alcan, Première édition, 1925. Collection: Les travaux de l'Année sociologique. Paris: Les Presses universitaires de France: Nouvelle édition, 1952, 299 pages.

28.1 kadencja, 19 posiedzenie, 3 dzień (03.07.1992) // Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Prace Sejmu I kadencji. (Warszawa), 1991–1993: [Zasóbelektroniczny]. URL: [http:// orka2. sejm. gov. pl/ Debata1. nsf/ main/ 223FBB99](http://orka2.sejm.gov.pl/Debata1.nsf/main/223FBB99) (müraciət tarixi 30.06.2018)

29.4 kadencja, 3 posiedzenie, 2 dzień (07.11.2001) // Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Prace Sejmu IV kadencji. : [Zasóbelektroniczny]. URL: [http:// orka2. sejm. gov. pl/ Debata4. nsf/ main/ 6E8AE6C8](http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/main/6E8AE6C8) (müraciət tarixi 28.06.2020).

30.4 kadencja, 82 posiedzenie, 3 dzień (26.08.2004) // Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Prace Sejmu IV kadencji. : [Zasóbelektroniczny]. URL: [http:// orka2. sejm. gov. pl/](http://orka2.sejm.gov.pl/)

Debata4. nsf/main/ 7EE638CB (müraciət tarixi 30.06.2018)

31.4 kadencja, 83 posiedzenie, 3 dzień (10.09.2004) // Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Prace Sejmu IV kadencji. :[Zasóbelektroniczny]. <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/main/38FAED56> (müraciət tarixi 14.07.2018).

32. Sprawozdanie Stenograficzne z 39 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 13 kwietnia 2007 r. (trzecidzień obrad) . Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP V kadencji. Warszawa, 2007, s.181-209. [Zasób elektroniczny]. <http://orka.sejm.gov.pl/StenoInter5.nsf/0/>

33.Sprawozdanie Stenograficzne z 35 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 13 lutego 2009 r. (trzeci dzień obrad). Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP VI kadencji. Warszawa, 2009, s.243-319.

34.Sprawozdanie Stenograficzne z 30 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 14 grudnia 2006 r. (trzeci dzień obrad) Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP V kadencji. Warszawa, 2006, s.187-317. [Zasób elektroniczny]. URL:[http://orka.sejm.gov.pl/StenoInter5.nsf/0/4C04F6EAF6CB3BABC12572450005EC97/\\$file/30_c_ksiazka.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/StenoInter5.nsf/0/4C04F6EAF6CB3BABC12572450005EC97/$file/30_c_ksiazka.pdf) 18.06.2020. [Zasób elektroniczny].<http://orka.sejm.gov.pl/StenoInter5.nsf/main?OpenForm&Seq=2#top>

35.Sprawozdanie Stenograficzne z 12 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 10 marca 2006 r. (trzeci dzień obrad)/ Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP V kadencji. Warszawa, 2006. S.215-335. [Zasób elektroniczny]. URL: [http://orka.sejm.gov.pl/StenoInter5.nsf/0/034E7E426EEA036AC12571320046D4B7/\\$file/12_c_ksiazka.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/StenoInter5.nsf/0/034E7E426EEA036AC12571320046D4B7/$file/12_c_ksiazka.pdf) mur. 18.06.2020.

36.Putin W. List Putina do Polaków - pełna wersja // Gazeta Wyborcza. 2009. 31 sierpnia. :[Zasóbelektroniczny].URL:http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114881,6983945,List_Putina_do_Polakow_pelna_wersja.html. (müraciət tarixi 01.07.2018).

37.Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 listopada 2005 r. w sprawie uczczenia przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej Święta Niepodległości // Monitor Polski. 2005. №70. Poz. 964.

38.Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 czerwca 1998 r. w sprawie potępienia totalitaryzmu komunistycznego. // Monitor Polski. 1998. №20. Poz. 287.

39.Wystawa unikalnych pamiątek po Napoleonie Bonaparte - w Warszawie. /AKTUALIZACJA: 20.04.2018, PUBLIKACJA: 19.04.2018. :[Zasóbelektroniczny].URL: <https://dzieje.pl/wideo/wystawa-unikalnych-pamiatek-po-napoleonie-bonaparte-w-warszawie>

Summary

Aghasiyev İkrım
Tajdehibonab Mehpara

The influence of "historical memory" factor on interstate relations in modern period (on the basis of comparative analysis of Azerbaijan-Russia and Russia-Poland relations)

The article examines the influence of the factor of "historical memory" on modern interstate relations. The authors, using the example of Russian-Polish and Azerbaijani-Russian relations, carry out a comparative analysis and note that "historical memory" is an important element of the public consciousness of every nation and has a significant impact on the domestic and foreign policies of states. But at the same time, it is noted that modern interstate relations should not become hostages of "historical memory", but on the contrary, useful conclusions should be drawn from "historical memory" to establish peaceful, good-neighborly relations between countries.

Keywords: "historical memory", Azerbaijan, Poland, Russia, Katyn, Khojaly tragedy.

Резюме

**Агасиев Икрам
Тадждехибонаб Мехпара**

**Влияние фактора "исторической памяти" на межгосударственные
отношения в современное время
(на основе сравнительного анализа азербайджано-российских и
российско-польских отношений)**

В статье рассматриваются вопросы влияния фактора «исторической памяти» на современные межгосударственные отношения. Авторы на примере российско - польских и азербайджано - российских отношений проводят компаративный анализ и отмечают, что «историческая память» важный элемент общественного сознания каждого народа и оказывает существенное влияние на внутреннюю и внешнюю политику государств. Но в то же время, отмечается, что современные межгосударственные отношения не должны стать заложниками «исторической памяти», а наоборот, из «исторической памяти» нужно сделать полезные выводы для установления мирных, добрососедских отношений между странами.

Ключевые слова: *«историческая память», Азербайджан, Польша, Россия, Катын, Ходжалинская трагедия.*